

„svetla budućnost“ nije dolazila, tako je i verovanje propagandi, koliko god bila uverljiva, postajalo slabije. Propagandu iz tog perioda pisac najbolje ilustruje rečenicom: „Ljudi su se pretvarali da veruju a vlade su se pretvarale da veruju da narod veruje“.

Knjiga Randalla Bytwerka *Bending spines, The propagandas of Nazi Germany and The German Democratic Republic* plod je dugogodišnjeg rada autora na ovom polju. Bytwerk inače uređuje sajt na internetu na kome se nalazi, prevedena na engleski, značajna količina originalnog propagandnog materijala iz obrađenog peri-

oda (govori, brošure, plakati...) kao i objavljeni izvori i literatura iz ove oblasti. Ova knjiga predstavlja ozbiljnu analizu propagande na konkretnom primeru Trećeg rajha i Istočne Nemačke. Autorova uporedna analiza koja obuhvata široku sferu društvenog života pokazuje da su ova dva režima imala, pored razlika, i sličnosti. Knjizi nedostaju brojniji statistički podaci, tabele i grafikoni, kao i karakterističan propagandni materijal i fotografije. Ipak, bez obzira na navedeno, ovo je delo koje vredi imati i pročitati.

Bojan SIMIĆ

Jasna Dragović-Soso, „*Saviours of the Nation*“,
Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism,
Hurst & Company, London 2002

Brojna istraživanja razvoja ideologije nacionalizma, u društveno aktivnoj ulozi intelektualaca su nedvosmisleno prepoznala inicijalni faktor, koji je uslovio prerastanje elitističkog pokreta u kohezivni element kolektivne svesti modernih zajednica, iz koga se vremenom razvio i primarni osećaj nacionalne samoidentifikacije pojedinca. Intelektualci su kao kreatori javnog mnjenja bili „stvaraoci slika, mitova, simbola novog kolektivnog identiteta“¹ i najbolji propagatori nove ideje

zajedništva. Međutim, iako uvek snažno eksponirana, uloga intelektualaca je vremenom suštinski marginalizovana.² Do gargantuovskih razmera povećan uticaj mas medija, koji je političke demagoge i narodne tribune postavio u fokus društvenih previranja, potisnuo je angažman intelektualaca u javnosti. Njihova društvena uloga je

¹ Jasna Dragović-Soso, „*Saviours of the Nation*“, *Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*, Hurst & Company London 2002, 3.

² Potreba stalnog javnog angažovanja navela je neke analitičare da celokupan 20. vek vide kao „vek intelektualca“ – koji je započeo aferom Drayfus, a završen slučajem Salmana Rušdija. Vidi: Jeremy Jennings and Anthony Kemp-Welch, *The Century of the intellectual: from the Drayfus Affairs to Salman Rushdie*, u: Jennings and Kemp-Welch, (eds), *Intellectuals in Politics*, London 1997.

postepeno transformisana i od akceleratora jedinstvenih stavova javnog mnjenja, prerasla u poziciju čuvara savesti društva i njegovih etičkih normi.

Fokusrirajući ovu problematiku na teren Srbije, Jasna Dragović-Soso je knjigom "*Saviours of the Nation*", *Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*, uspela da produbi teorijska razmišljanja o ovoj temi, ali je metodološki koncipirajući istraživanje kao *case study*, kroz društveni angažman srpskih intelektualaca, primarno pokušala da pruži svoje viđenje uloge intelektualaca u raspadu bivše Jugoslavije.³ Svoja istraživanja je razvila u pokušaju nalaženja odgovora na pitanje: kako je i zašto na kraju 20. veka u Srbiji nacionalno nadvladalo demokratsko, kako je tako snažno „zasenilo sve ostale aspekte političke agende srpske intelektualne opozicije, usmeravajući mnoge nekadašnje disidente ka izdaji humanističkih principa, koji su predstavljali suštinu njihovog dotadašnjeg aktivizma“.⁴

Odgovor koji je Jasna Dragović-Soso ponudila pobudio je veliko interesovanje i reakcije naučne javnosti, koja se u brojnim prikazima njene knjige gotovo jednoglasno pozitivno

odredila prema autorkinom pristupu problemu i ponuđenim rezultatima, posebno ističući njen odmeren naučan pristup, koji je konačno uspeo da potisne nenaučne a priori postavljene teze o uzrocima i povodima brutalnog raspada jugoslovenske države.⁵

Ističući istraživačku utemeljenost rada na čitavom nizu intervjuja sa učesnicima dešavanja i ličnostima koji su postali glavni akteri njene knjige u dugom vremenskom periodu, gotovo

³ U prvim godinama raspada Jugoslavije, pred zapadnom naučnom i čitalačkom publikom su se pojavili senzacionalistički naslovi i šokantne priče, većinom proizašli iz pera novinara izveštača sa Balkana, koji su snažili stereotipe, nalazeći u njima objašnjenja jugoslovenske stvarnosti. I brojni memoari učesnika u balkanskim ratovima i političkim pregovorima (od David Owena, Warrena Zimmermanna, Richarda Holbrooka, do vojnika kao što su bili: Lewis MacKenzie, Bob Stewart, general Philippe Morillon, Michele Merciere, general Sir Michael Rose), takođe su često bili pisani bombastičnim stilom, sa ciljem da pridobiju što veći broj čitalaca. Sami naslovi ovih dela najčešće su sadržali pojmove „klanice“, „smrti“, „pakla“, a recenzije senzacionalizam, koji se najbolje ogleda u sledećem primeru: „...putnička avantura koja nas vodi kroz jedne od najopasnijih i mržnjom najispunjenijih predela Zemlje – kroz bivše jugoslovenske republike“. Vidi Greg Campbell, *The Road to Kosovo*, Westview Press, Boulder, Colo, 2000 (second ed.).

Stoga ne čudi što su i renomirani univerzitetski izdavači radi štampanja što većeg broja naslova, objavili značajan broj novinarskih dela sa akademskim ambicijama, što je neke analitičare navelo na zaključak da je bilo moguće govoriti o trendu univerzitetskih izdavača da regrutuju „ne-univerzitetske“ autore, čije su analize imale naučne pretenzije. Vidi: Robert Baldlock, *Looking Beyond Academe for the Best Scholarly Books*, *The Chronicle of Higher Education*, July 3, 1997, B6. Najuticajniji autori ovih dela su bili: Robert D. Kaplan, Roy Gutman, Tim Judah, Marcus Tanner, Noel Malcolm, Misha Glenny. Na nivou novinarskog prikaza su se zadržali Laura Silber, Allan Little.

³ Jasna Dragović-Soso se ubraja u red mlađih istraživača istorije jugoistočne Evrope i svojim angažmanom na Centre for South – East European Studies, School of Slavonic and East European Studies, University College London pozicionirana je među najuticajnijim analitičarima ove problematike. Njena knjiga se pojavila 2002. godine u izdanju londonskog Hurst & Company i ubrzo je doživela dva izdanja za američko tržište kod McGill – Queen's University Press-a, 2002 i 2003.

⁴ J. Dragović-Soso, *isto*, 2.

svi kritičari su se složili da je i pored nedostatka arhivskih istraživanja (zbog objektivne nedostupnosti arhivskih izvora), ova knjiga bazirana na obimnom prikazu raznovrsnog materijala. Izborom alternativnih istorijskih izvora određen je i fokus istraživanja: manipulacije kolektivne svesti i uticaji na javnost vršeni preko sredstva masovne komunikacije. Izborom najraznovrsnije literature i periodike, koja obuhvata niz srpskih, ali i zapadnih izdanja, autorka se po mišljenjima svih suvereno zadržala u naučnim okvirima, uspešno sagledavajući specifične kategorije istorijskih istraživanja.

Pišući o ovoj knjizi, jedni su u njoj videli „fascinantnu, ali užasavajuću priču“ o transformaciji najliberalnijih demokrata u komunizmu u glavne suportere Miloševićeve politike koji su, iako okrenuti jačanju građanskog društva, demokratskih principa i vladavini prava u vreme komunizma, njegovim slomom postali arhitekta isključivosti srpskog nacionalizma. Drugi su je primarno okarakterisali kao delo koje je kontekstualizujući istraživani fenomen otvorilo nove poglede na ulogu intelektualaca u Srbiji, ali i ostalih intelektualnih elita koje su možda i jasnije isticale separatističke težnje o samostalnosti sopstvenih republika i nacija u vreme nestanka federalne države.⁶

⁶ Aleksandar Pavković. The Origins of Contemporary Serbian Nationalism, Yet another Case o Transition des Cleres?, u: *Slavonic & East European Review*, Jan 2004, vol. 82, issue 1; Malešević Siniša, The Politics o Symbol in Serbia / Saviours of the Nation, u: *Nations & Nationalism*,

Gotovo sve analize *Saviours of the Nation* pošle su od stava o potrebi odbacivanja premisa o odgovornosti intelektualca za nasilje i ekstremističke političke projekte i ciljeve, ali su istakle potrebu razmatranja njihove odgovornosti za stvaranje klime u kojoj je iracionalna samopercepcija nacije kao žrtve dala opravdanje isključivosti političke prakse, otvorila prostor jeziku mržnje i opravdanju zločina. Političko delovanje uticajnih intelektualaca okupljenih oko najistaknutijih institucija kao što su bili Udruženje književnika Srbije, ili SANU, na kraju 20. veka je kreiralo atmosferu koja je radikalizovala stvarnost i činila prihvatljivim monstruozne planove političkih elita, percipirajući konflikt kao jedino moguće rešenje političke krize.

Istraživanje uloge intelektualnih elita u ovim procesima, Jasna Dragović-Soso je utemeljila i formulisanjem posebnog metodološkog pristupa, definisanom u kontrastu sa „instrumentalističkim objašnjenjima“ koja su odustajanje od demokratskih načea-

October 2003. Vol. 9, issue 4; Saxonberg Steven, Minds Behind Serbian Chauvinism, *Transitions Online*, 6/30/2003; Veljko Vujačić, Why Nationalis Discourse Really Matters: Two Studies o Serbian Nationalism, u: *Journal of Southern Europe & the Balkans*, April 2003, vol. 5, issue 1; Jim Seroka, Triumph of the Victims, u: *The Review of Politics*, Winter 2004, vol 66, issue 1, p. 149, 3p.; David Norris, Saviours of a Nation..., u: Slovo, Spring 2003, Vol. 15, issue 1; Miller Nicholas, J., Jasna Dragovic Soso, "Saviours of the Nation", Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism, Hurst & Company London 2002. u: *American Historical Review*, June 2004, vol. 109, issue 9, p. 1002 5/6 p.

la srpske inteligencije videla pre svega u njenim traganjima za novom kolektivističkom identifikacijom u trenutku nestanka komunizma i mogućnostima sopstvene promocije u uslovima promenjenih političkih realnosti.⁷ Želja za političkom i društvenom moći i nepostojanje demokratske orijentacije su, međutim, za J. Dragović-Soso predstavljali nedovoljno snažnu argumentaciju *shifta* srpskih intelektualaca, podjednako kao ni objašnjenja o „ideološkom kontinuitetu“ srpskog nacionalizma i hegemonizma od početka 19. veka.⁸ Naprotiv, ona se opredelila za „strukturalno-kontekstualni“ pristup, kako ga je definisala, pokušavajući da uspostavi uzročno-posledične veze uslovljene političkim, ideološkim, društvenim i ekonomskim okolnostima.⁹

Zaključci do kojih je došla proizašli su iz njene teze da uzroke ekstremnog nacionalizma ne treba posmatrati kao proizvod istorijskih nužnosti, „vekovnih mržnji“ i izolovanosti, već upravo u kontekstu složenih uzroka i posledica, koje su bile uslovljene neliberalnom prirodom Titovog režima, traumatizovanim ko-

lektivnim pamćenjem kome su bili nametnuti ideološki mitovi, kao i kontraindikovanim odnosom sa ostalim jugoslovenskim nacionalizmima još od 1918.¹⁰ U spletu ovih realnosti, srpski intelektualci su sebe percipirali kao žrtve ne samo komunističkog režima, već i kao napuštene saveznike nekada bliskih prijatelja iz ostalih jugoslovenskih republika i samog Zapada.

„Spirala radikalizacije“ devedesetih, po viđenjima autorke, u velikoj meri je bila uslovljena autističnim stavom srpskih intelektualaca, koji su i pored jasnih ograda i neslaganja koja su dolazila ne samo iz Jugoslavije, već i sa Zapada, odabrali da podrže Miloševićev politički koncept. Retorika viktimizacije srpskog naciona, kao i brojne teorije zavere logično su uslovlili potrebu traganja za nacionalnim vođom i spasiocem. Da li je uzroke ovakve opredeljenosti potrebno potražiti u subjektivnim činiocima jake patrijarhalne svesti i epske retorike predstavnika intelektualne elite, koji su se u sukobu sa socijalističkom autokratijom poslužili preživelim i poraženim argumentima 19. veka? Kritiku socijalističkog patriotizma oni su postavili na osnovama glorifikovanja nacije i njenog lidera, onemogućavajući utemeljenje ideja civilnog društva – tolerancije, dijaloga, multikulturalnosti, u vremenu kada su oni dobijali globalnu afirmaciju. Posle decenija odbrane građanskih prava, peticija, komiteta, protesta, javnih de-

⁷ U glavne predstavnike ovog viđenja uloge intelektualaca u politici ona je ubrojala Nenada Dimitrijevića, Slavenku Drakulić, Svetlanu Slapšak, Slobodana Blagojevića, Mirka Đorđevića.

⁸ U tom smislu Jasna Dragović-Soso naročito pominje Ivu Banca, Božu Čovića, Branimira Anzulovića, Philip J. Choena, kojima suprotstavlja istraživanja Ljubinke Trgovčević, Andrew Wachtela, Wolfgang Behschnitt i Aleksandra Pavkovića.

⁹ Ovaj pristup je prepoznala u radovima Veljka Vujačića, Audrey Helfant Buddinga, Andrew Wachtela, Nicholas J. Millera.

¹⁰ J. Dragović-Soso, *n.d.*, 256.

bata i publikacija, aktivnost srpskih intelektualaca se, po viđenju J. Dragović-Soso, 80-ih svela isključivo na nacionalnu mobilizaciju. Ona je ovaj fenomen pokušala da objasni kroz nekoliko ključnih faktora: sve snažnije centrifugalne tendencije unutar komunističkog vodstva posle Titove smrti, dezintegraciju kulturnog prostora i eroziju jugoslovnestva, a sve u kontekstu nerešenog pitanja Kosova iz čega je proizašao i ključni sukob sa slovenačkim intelektualcima.

Neke od ovih teza u izvesnoj meri su diskutabilne i otvaraju dodatna pitanja koja ponekad polaze i od suprotnih pretpostavki o jedinstvu jugoslovenskog kulturnog prostora 80-ih godina. Po našem mišljenju, upravo su osamdesete donele puno jedinstvo kulturnog prostora, koji je stvorila masovna kulturna scena, ali su u njega unele disonantne zvuke i pluralizam mišljenja, koji se prelio na institucionalnu kulturnu podeljenost na nacionalnim osnovama. I teza o liberalizaciji kulturne sfere u Srbiji krajem 80-ih podstiče na razmišljanja, s obzirom na činjenicu da je upravo liberalizovan samo deo kulturnog prostora koji je ponuđen nacionalno orijentisanoj eliti. Mišljenja smo da je upravo 80-ih godina započeo proces potpunog uništenja alternative, koji je vrhunce doživeo u deceniji koja je sledila.¹¹

Iako je knjizi moguće pripisati „odbrambenu argumentaciju“,¹² i autorki sugerisati značajnije pozivanje na rad istraživača iz same Srbije, naš je zaključak da se radi o jednom od najznačajnijih ostvarenja koja su se pojavila poslednjih godina na engleskom jeziku, a tiču se raspada Jugoslavije. Uz nekoliko ključnih autora, Jasna Dragović-Soso se ovom knjigom nametnula kao odličan poznavalac problematike i stoga sa velikom radošću očekujemo njeno srpsko izdanje.

Mr Olga MANOJLOVIĆ-PINTAR

¹¹ Eric D. Gordy, *The Culture of Power in Serbia, Nationalism and the Destruction of Alternatives*, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania, 1999.

¹² Miller Nicholas, J, *ibid.*